

ПРОЛОГ

Автор висловлює вдячність Марі Забрановій за документи, підтримку та заохочення, а також Гербертові Лоттману й Маріанн Верон-Лоттман за дружбу, доступність та цінні свідчення.

АЛЬБЕР КАМЮ БУВ ЧОЛОВІКОМ вільним, незборимим, небезпечним.

Небезпечним для влади — влади будь-якого ґатунку, фізіологічну спорідненість якої зі свавіллям, зловживанням і несправедливістю він засуджував.

Небезпечним для нечистого сумління — нечистого сумління французів й алжирських повстанців, давніх колабораціоністів і сталіністів, для міщанської моралі й інтелектуального суспільства, небезпечним завжди, адже завдяки своєму критично налаштованому духові, завдяки своїй незламній чесності та беззастережній любові до людей і до життя кожної людини він мав здатність бачити, кинувши один-єдиний погляд.

Його смерть і, як наслідок, довічне мовчання були вигідні багато кому: французьким націоналістам, які не бажали незалежності Алжиру; алжирським екстремістам, у яких викликала підозру поміркована позиція Камю щодо долі «чорноногих», алжирських французів, у разі здобуття країною незалежності; реакційним силам, які вбачали в ньому прибічника Руху опору та лівих; сталіністам і Советського Союзу, що їх він із винятковим завзяттям картав за жорстоке вторгнення в Угорщину; іспанській

ЗМОВА

фашистській диктатурі, якій Камю протистояв за допомогою промов та публічних виступів, засуджуючи її за кожної нагоди і домагаючись, щоб Захід не надавав їй права на вступ до міжнародних інституцій.

Повірити, що його смерть — то лише наслідок звичайної автомобільної аварії, завжди було непросто.

Доля влаштувати суто випадкову змову проти людини навряд чи спроможна, а от іншим людям таке цілком до снаги.

Сьогодні на поверхню каламутної ріки часу виринув слід, надійний слід, що вказує на ім'я, наказ, убивчу волю: можливо, хтось і справді вирішив улаштувати кінець Альберові Камю.

Натрапивши на цей точний слід, наш обов'язок — розслідувати тодішні події, аби те, що сталося, не кануло в забуття, а вийшло на яв, опинилося під усепроникним світлом завдяки історичному розслідуванню, щоб уся правда про ті події стала відома нащадкам і щоб вони її чітко й остаточно зрозуміли.

У процесі розслідування постають, наче справжні, живі герої, персонажі, яким властива неабияка глибина, як літературна, так і суто людська; їхні екзистенційні маршрути перетиналися зі шляхами Камю — часто непередбачувано, проте завжди з вагомими, а чи й вирішальними наслідками.

Жили ці герої у Празі й Москві.

Це — Ян Забрана, Марі Забранова та Борис Пастернак.

Тому правду про долю Альбера Камю варто шукати не тільки в Парижі, але й у Празі й Москві.

Альбер Камю загинув січневого дня 1960 року. Той, хто ціле своє життя поклав на захист людського буття, боровся проти несправедливості й абсурду, загинув начебто без видимої причини, якраз за тих обставин, що їх сам визначав як суму абсурдів: унаслідок дорожньо-транспортної пригоди.

За білого дня, десь під обід, авто, за кермом якого був Мішель Ґаллімар, видавець і друг Камю, спокійно й швидко рухалося широким, прямим відтинком шосе у Франції, неподалік від Парижа; ніщо не віщувало трагедії. І тут раптом, абсолютно несподівано, вона сталася.

Водії, що проїжджали у той час там само, стверджують, що авто на чималій швидкості немовби «вальсувало». Кілька разів його занесло — пасажирки, що сиділи ззаду (дружина й донька Мішеля Ґаллімара), відчули це як несподіваний поворот, коли «під машиною ніби щось обірвалося», — а потім воно сильно вдарилося в один із платанів, що росли обабіч дороги, відлетіло на кільканадцять метрів до іншого дерева і майже повністю розвалилося.

Камю, у якого був проламаний череп і зламана шия, помер миттєво. Закривавленого Мішеля Ґаллімара знайшли на землі, він помре за кілька днів у лікарні; дружина

лежала біля нього у шоківому стані; донька опинилася ген за двадцять метрів, у полі, приголомшена й вимашчена у грязюці, але неушкоджена.

За словами біографа Герберта Лоттмана, «аварія, схоже, сталася внаслідок блокування колеса або поломки осі, проте навіть експерти не зуміли пояснити, як могла така злочасна і страшна аварія трапитися на прямій ділянці дороги дев'ять метрів завширшки з вельми ненасиченим на той момент рухом».

Ось так.

На прогалину у видимій логіці речей одразу вказали самі події. Звісно, начебто нічого визначального, але достатньо, щоб заронити сумнів і викликати відчуття, наче ця-от позірна очевидність прикриває те, що сталося насправді, наче за ілюзорною простотою подій ховається якийсь інший задум.

Жорстку лінійність цієї пригоди, достеменно фатальний наслідок нещасного випадку і смерті багато хто відкидав: здавалося, щось тут не так, адже той реальний кінець, який спіткав Камю, збігався з його майже надприродним передчуттям настільки ідеально, що цього не могла спричинити жодна іронія долі.

В очах тих, хто його любив, хто оберігав і захищав його гідність та вчення, така симетрична доля, такі прості докази завжди були хибними, недостовірними, далекими від дійсності. Навіть через багато років, коли від фактів і дрібних обставин відділятиме вже чимала відстань, уже іншим безмовним послідовникам звичайна випадковість незмінно здаватиметься тут обставиною неадекватною і штучною, ба навіть схожою на невдалий і безпідставний театральний жест.

Така-от мовчазна впевненість супроводжуватиме їх іще довго — разом із невиразним неспокоєм, адже вони почуватимуться жертвами обману й підспудних махінацій.

Аж доки не настане день, коли внаслідок безперечної, сутої випадковості доля не вкаже на слід, на геть несподіване свідчення: твердий доказ, який пройшов крізь час, вказівку, яка перевертала з ніг на голову зовнішнє враження і розкривала далеку змову.

СИМЕТРІЯ

Фатальність — річ просто чудова: ніби за допомогою чарівної палички, вона дає змогу покласти край давнім проблемам, нерозв'язним труднощам, бентежним справам.

Задіяний у різних царинах уславлений інтелектуал, який сам-один протистоїть світовим потугам, одного дня каже, що кульмінація абсурду — це смерть в автомобільній аварії; і ось він, знаний викривач абсурду, раптом і стає претендентом власне на таку смерть, на загибель в аварії.

Коли це станеться, ілюзорна симетрія долі замкне коло, довершить геометрію жеребу, підтримає мимовільне пророцтво, наочно продемонструє причини, закладені в запускених у майбутнє гіпотезах, що їх висловлювала сама жертва.

У випадку Альбера Камю велика ілюзія огорне всіх — обізнаних і необізнаних, інтелектуалів і громадськість, недоброзичливців і послідовників: симетрія і справді буде, але тільки у засаді, в загрозі й у непоясненному наслідку — абсурдному, як і варто було сподіватися, ідеальному за розрахунком і передвістям; хіба можна бажати кращої долі, ніж просто-таки надзвичайна послідовність, ніж звершене пророцтво, ніж кінець, який тільки підтверджує тверезу правоту життя? Де знайти кращий

синтез правди й обману, абсурду і змови, фатуму й задуму, пророцтва і страти?

Такої досконалості, такого всеосяжного збігу цілковитої фатальності і цілковитої афери, такої абсолютної випадковості й абсолютної реалізації злого умислу дійсності, правді, що спирається на факти, просто не пережити.

Збігло п'ятдесят років, а ми й досі не вирвалися зі смертельних обіймів ілюзії та правди, де гадана очевидність, схоже, бере гору і поглинає факт змови й засади, розчиняючи його у своїй прозорості й ілюзорній нейтральності.

Проте доля поховала ті події не назавжди, адже з року в рік сіяла дрібні, далекі сліди правди. Найнадійніші залишила 1980 року, через двадцять років після аварії, у Празі.

Це — сліди вирішальні, сліди холодної та ретельної точності, багаті на деталі й пов'язані з незаперечними фактами і датами, які майже неможливо було з'ясувати і перевірити у Чехословаччині 1980 року, коли країна перебувала в советських лабетах, що стиснулися ще сильніше після подій, пов'язаних із «Хартією 77».

Ці сліди доля подарувала чоловікові, який, зазнавши поразки, вже змирився з надмірною раціональністю історії, з особистим крахом, із незворотністю відчаю.

І він зберіг їх, не сказавши нікому жодного слова.

А за кілька років пішов.

Пішов назавжди.

Цей чоловік був поетом і перекладачем, мовчазним і невмолимим свідком тієї нещасливої пори, що її історія приберегла для його країни, для його батьків, для нього самого.

Він знав, що мусить піддатися, та однак усе запам'ятав і записав спогади про занепад, хронологію руїни.

Либонь, тільки для себе, а може, й для тих, хто схилився б над тими роками з майбутнього, він вів щоденник, де занотовував події й думки, у яких щодня протистояв огиді й приниженню.

Роками йому вдавалося чинити опір.

Потім він захворів.

Свої папери залишив коханій дружині.

І пішов.

То був чоловік із Праги.